

СВАКОДНЕВНА КУЛТУРА У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ПЕРИОДУ У СРБИЈИ И БУГАРСКОЈ

БАЛКАНСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА И ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА

Зборник
Етнографског института САНУ
22

ISBN 86-7587-036-1

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

Collection of Papers, Volume 22

Everyday Culture in Post-Socialist Period

Editor in chief:

Dragana Radojčić

Editor:

Zorica Divac

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and
associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at VIII meeting of the
Department of Social Sciences SASA, on October 10, 2006.

BELGRADE 2006

ISBN 86-7587-036-1

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Зборник 22

Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник:

Зорица Дивац

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хајден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 10. октобра 2006. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2006

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић и
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод:
Биљана Сикимић, Петко Христов, Јелена Чворовић,
Сања Златановић и Катарина Црњански

Коректор:
Марија Ђокић

Техничка припрема, корице:
Љиљана Гавриловић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Зборнику резултат је рада на пројектима:

Србија између традиционализма и модернизације – етнoлошка и антрополошка проучавања културних процеса (бр. 147020), Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији (бр. 147021) и Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори (бр. 147023), које у целини финансира МНЗЖС РС.

Садржај Summary

Уводна реч	11
Introduction	13
<i>Радост Иванова</i> (Софија), Фактори на промяната във всекидневния живот българите днес	15
<i>Радост Иванова</i> , Фактори промене у свакодневном животу Бугара данас	26
<i>Radost Ivanova</i> , Factors of the Change in the Daily Life of the Bulgarians Today	26
<i>Младена Прелић</i> (Београд), Србија у Европи? Митови и реалност на почетку XXI века	29
<i>Младена Прелич</i> , Сърбия в Европа? Митове и реалности в началото на XXI век	48
<i>Mladena Prelić</i> , A step Forward or a Step Backward En Route for Europe: Serbia in Searching for the European Identity in the Beginning of 21 st Century	49
<i>Горан Башић</i> (Београд), Принципи комунитаризма и либерализма у организацији мултиетничких постсоцијалистичких друштва у југоисточној Европи	51
<i>Горан Башич</i> , Принципите на комунитаризъм и либерализъм в организацията на мултиетническите постсоциалистически общества в Югоизточна Европа	73
<i>Goran Bašić</i> , The Principles of Liberalism and General Welfare in Organization of Multiethnic Post-Socialist Societies	74
<i>Марина Мартинова</i> (Москва), Утицај миграционих процеса на свакодневну културу Московљана	75
<i>Марина Мартинова</i> , Влиянието на миграционните процеси върху всекидневната култура на московчаните	86
<i>Marina Martinova</i> , The Influence of Recent Migration Processes on Moscow Everyday Culture	87
<i>Наталья Пушкарева</i> (Москва), Современное состояние и предмет „истории повседневности“ и ее отличие от этнографических исследований быта	89
<i>Наталија Пушкарева</i> , Савремено стање и предмет „историје свакодневног“ за разлику од етнографских проучавања начина живота	95

<i>Наталија Пушкарџова</i> , Съвременно състояние и предмет на “историята на всекидневието” и нейната различност от етнографските изследвания на бита	96
<i>Natalia Pushkareva</i> , Anthropology of Everyday Life and Ethnographic Research of the Everyday: Differences and Similarities	97
<i>Мирослава Малешевић</i> (Београд), Православље као срж „националног бића“ посткомунистичке Србије	99
<i>Мирослава Малешевић</i> , Православието като сърцевина на „националното битие“ на посткомунистическа Србија	119
<i>Miroslava Malešević</i> , Christian Orthodox Religion Affiliation as a Core of National Being in Post-Communist Serbia	119
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> (Београд), Традиционална религијска пракса у светлу ревитализације православља деведесетих година 20. века	123
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Традиционната религиозна практика в светлината на ревитализацијата на православието през деветдесетте години на XX век	132
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Traditional Religious Practice in the Light of Revival of the Orthodoxy in 1990.	133
<i>Драгана Радојичић</i> (Београд), Конкурси од „читуље“ до „рекламе“	135
<i>Драгана Радојичић</i> , Конкурсите од „поменници“ до „реклама“	147
<i>Dragana Radojičić</i> , Job Openings: from Obituaries to Advertising	148
<i>Зорица Дивац</i> (Београд), У потрази за професијом – млади у транзицији	151
<i>Зорица Дивац</i> , В търсене на професия – младите и прехода	158
<i>Zorica Divac</i> , In Search for Occupation – Serbian Youth in Transition	159
<i>Иванка Петрова</i> (София), Доверие на работното място през постсоциализма	161
<i>Иванка Петрова</i> , Поверење на радном месту током постсоцијализма	170
<i>Ivanka Petrova</i> , Trust on the Work Place Through the Post-Socialism	171
<i>Ана Лулева</i> (София), Памет и забрава за социализма в биографичните разкази	173
<i>Ана Лулева</i> , Памћење и заборав социјализма у биографским причама	184
<i>Ana Luleva</i> , Memory of the Communism and Auto/biographical Narration	184
<i>Мирослава Лукић-Крстановић</i> (Београд), Политика трубаства – фолклор у простору националне моћи	187

<i>Мирослава Лукич-Кръстанович</i> , Политиката на групите за духовна музика – фолклор в пространството на националната мощ	203
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Trumpet Politics: Folklore in the Space of National Power	203
<i>Љиљана Гавриловић</i> (Београд), Право на раѓање и идеја родне равноправности	207
<i>Лиљана Гаврилович</i> , Правото на раждане и идеята за полова (gender) равноправност – от традицията до прехода	221
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , A Right to Give Birth: Idea of Gender Equality from Tradition to Transition	222
<i>Соња Ризоска Јовановска</i> (Прилеп/Скопје), Положбата на жените во Република Македонија во постсоциалистичкиот период	225
<i>Соња Ризоска Јовановска</i> , Положај жене у Македонији у постсоцијалистичком периоду	235
<i>Соня Ризоска-Јовановска</i> , Положението на жените в Македония през постсоциалистическия период	237
<i>Sonja Rizoska Jovanovska</i> , The Position of the Woman in R. Macedonia in the Post Socialistic Period	237
<i>Светла Богданова</i> (София), Положението на децата в семействата на безработни	239
<i>Светла Богданова</i> , Положај деца у породицама незапослених	251
<i>Svetla Bogdanova</i> , The Situation of the Children in Families of Unemployed	252
<i>Александра Павићевић</i> (Београд), „Слобода од родителџа“ – Живот савремене омладине у Србији у светлу процеса демократизације друштва	255
<i>Александра Павичевич</i> , „Свобода“ от родителите – Животът на съвременната младеж в Сърбия в светлината на процесите на демократизация на обществото	265
<i>Aleksandra Pavićević</i> , „Liberation“ from Parents: the Contemporary Serbian Youths in Process of the Society Democratization	266
<i>Јадранка Ђорђевић</i> (Београд), Интернет комуникација и брачно посредовање	267
<i>Јадранка Ђордџевич</i> , Интернет-общуване и брачно посредничество	276
<i>Jadranka Djordjević</i> , Virtual Matchmaking	277
<i>Драгана Антонијевић</i> (Београд), Антрополошки приступ модерним облицима фолклорне комуникације: графити и формулативне SMS и имејл поруке	279

<i>Драгана Антониевич</i> , Антропологично въведение към модерните форми на фолклорната комуникация: графити, стандартизирани sms-сообщения и електронни послания	295
<i>Dragana Antonijević</i> , Anthropological Approach to Modern Forms of Folklore Communication: Graffiti, Formative SMS and E-mail Messages	296
<i>Бојан Жикић</i> (Београд), Антрополошка анализа HIV-вулнерабилности и ризичног понашања у Београду	299
<i>Боян Жикич</i> , Антропологичен анализ на уязвимостта от заразяване със СПИН и на рисковото поведение в Белград	313
<i>Bojan Žikić</i> , An Anthropological Analysis of HIV/HCV: Vulnerability and Risky Behavior in Belgrade	313
<i>Љубинко Раденковић</i> (Београд), Додир са светим у народном хришћанству	315
<i>Любинко Раденкович</i> , Докосването до светостта в народното християнство	325
<i>Ljubinko Radenković</i> , In Touch with Holiness: Folk Christianity	326
<i>Станка Янева</i> (София), Сувенирите: инвестиция в спомена	329
<i>Станка Јанева</i> , Сувенири: инвестиција у успомене	343
<i>Stanka Yaneva</i> , The Souvenirs: An Investment in the Memory	343
<i>Zuzana Profantová</i> (Bratislava), Naratívna každodennst' v kontexte historických zlomov v Česku/a/Slovensku	345
<i>Зузана Профантова</i> , Наративна свакодневица у контексту историјских преврата у Чешкој (и) Словачкој	352
<i>Зузана Профантова</i> , Наративното всекидневие в контекста на историческите превратности в Чехия (и) Словакия	353
<i>Zuzana Profantova</i> , Everyday narratives in the context of historical changes in Czech (and) Slovak Republic	354
<i>Сања Златановић</i> (Београд), Пут до Токија: етнонационализам у Врању од 1999. године	357
<i>Саня Златанович</i> , Път до Токио: етнонационализмът във Враня през 1999 година	369
<i>Sanja Zlatanović</i> , A Trip to Tokyo: Ethno-Nationalism in Vranje Since 1999	370
<i>Галин Георгиев</i> (София), За опазването, показването и преживяването на фолклора	371
<i>Галин Георгиев</i> , О очувању, показивању и преживљавању фолклора	388

<i>Galin Georgiev</i> , About the Preservation, Presentation and Living of the Folklore	389
<i>Иван Борђевић</i> (Београд), Трансформација „социјалистичких“ празника у транзиционој Србији	391
<i>Иван Джорджевич</i> , Трансформација на „социјалистическите“ празници в Србија през преходни период	403
<i>Ivan Đorđević</i> , Transformation of „Socialist“ Holidays in Transitional Serbia	404
<i>Дарја Василева</i> (София), Некролозите в постсоцијалистическата преса: преход од традиција към модерност	407
<i>Дарја Василева</i> , Некролози у постсоцијалистичкој штампи: од традиције до модерности	427
<i>Darja Vasileva</i> , The Obituaries in the Post-Socialist Press. Transition from a Tradition to Modernity	427
<i>Ласта Бановић</i> (Београд), Схватање смрти у савременим читуљама	429
<i>Ласта Џжанович</i> , Представата за смъртта в съвременните поменници	446
<i>Lasta Đapović</i> , The Comprehension of Death in Contemporary Obituaries	447

Александра Павићевић

Етнографски институт САНУ, Београд

„Слобода“ од родитеља*

живот савремене омладине у Србији у светлу процеса демократизације друштва

Традиционални концепт породичне и друштвене организације подразумевао је стриктну полно-старосну стратификацију и расподелу права и обавеза који су из ње проистицали. Током друге половине двадесетог века долази до трансформације и нестајања ових основа друштвене организације. Процес модернизације друштва, који се у овом периоду дешава, подразумева еманципацију свих њених чланова, а на првом месту - жена и деце. Еманципација се тичала економских, али и других темељних друштвених параметара, понајвише повезаних са „укидањем“ неприкосновеног ауторитета оца. Свеобухватно основно образовање и промене у систему културних вредности доводе до промене положаја деце и у друштву и у породици. Закони који се доносе од осамдесетих година двадесетог века иду у правцу све веће либерализације права младих. У комбинацији са глобалним друштвеним струјањима, ово доводи до промена у њиховом понашању, при чему је посебно занимљив полни аспект тог понашања. У раду ће бити акценатовани и битни преокрети у оквиру правне регулације дечјих права, чији се први импулси могу пронаћи већ у законима 19. века.

Трансформација традиционалног друштвеног концепта, која се – као главни циљ и последица модернизацијских процеса – одиграла током друге половине двадесетог века, подразумевала је на првом месту промену економских, али и других

Кључне речи:

омладина, еманципација,
правна регулација,
ауторитет, морбидитет

* Рад је резултат истраживања на пројекту: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошко и антрополошко проучавање културних процеса*, (бр. 147020) који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине РС.

детерминанти живота породице.

Формалне и садржинске промене ове институције нису заобишле ни њене најмлађе чланове. Интензитет и свеобухватност трансформација које су се тичале положаја и улоге деце, те законских норми којима су регулисани различити видови њихових права у односу на родитеље, породицу и друштво, били су веома блиски сличним процесима у оквиру еманципације жена. Многобројни аналитичари су чак, настојећи да резимирају дешавања овога типа, која су се одигравала током двадесетог века, назвали овај период „веком детињства“.¹ Оправданост оваквог епитета постаје посебно очигледна у експлицираним идејама социјалистичке револуције, која је – како се на једном месту каже – осим женског, поставила и „дечје питање“.²

Питање је, међутим, постављено – изгледа – стотинак година раније. Најпре у делима књижевника и филозофа, а затим и у законима, дете излази из анонимности, „добиајући лице и глас“.³ Правном регулативом првенствено је третирано физичко кажњавање деце изнад дванаест година (законом је овај васпитни метод био дозвољен родитељима и старатељима лица млађег од поменутог узраста), а Кривични законик из 1860. године предвиђао је строгу казну за родитеље који би дете занемарили.⁴ У грађанским срединама (не само у Србији, него и, на пример, у Француској), ова изненадна пажња друштва манифестовала се и кроз центраирање породице на најмлађе чланове, тако да дете постаје „предмет сваковрсног улагања“, пажње и очекивања.⁵ Наглашавајући „начело нежности“ у васпитању, европски интелектуалци тога доба инсистирају на поштовању аутономије дететове личности, предочавајући родитељима (и васпитачима) могућност разилажења интереса групе и интереса њених најмлађих припадника. Крајем 19. века, у Србији се чак, као један од прокламованих циљева школовања жена, образлаже потреба да се жена оспособи не само за вођење домаћинства, него и за „стручно“ васпитавање потомства. Компетентност је у овом домену подразумевала „одгајање“ мајке која ће бити веза детета са српском националношћу и патриотизмом.⁶

---

¹ Smiljka Tomanović-Mihajlović, *Svakodnevnica dece u društvu u tranziciji*, Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih, ur. Silvano Bolčić, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1995, 211.

² Марко Младеновић, *Преображај породице у Југославији*, Анали Правног факултета у Београду 5-6, Београд 1969, 568.

³ Vladimir Jovanović, *Juvenile Delinquency in Serbia at the End of the 19th Century*, Childhood in South East Europe, Slobodan Naumović, Miroslav Jovanović (eds), Zur Kunde Suedosteuropas, Udruženje za društvenu istoriju sv. 2, Belgrade-Graz, 2001, 111; Мишел Перо, *Лица и улоге*, Историја приватног живота 4, Клио, Београд 2003, 129.

⁴ Vladimir Jovanović, н.д, 112.

⁵ Мишел Перо, н.д, 117.

⁶ Ana Stolić, *From Childhood to Womanhood: The Ideological Basis of the Upbringigng of Female Children in Serbia at the End of 19th Century*, Childhood in South East Europe, 103, 104.

Развој проблематике положаја и права детета настављен је и у социјалистичком периоду, када се одвија као последица реструктурирања на свим другим нивоима, а посебно на нивоу промена у репродуктивном понашању, концепту брака, љубави и родитељства. Као једну од основних тачака промене односа према деци, аутори углавном наводе чињеницу смањења броја деце у породици, те промену улоге и вредности детета у оквиру овог микросистема. Економска и радна улога деце, које су у социјалистичкој и постсоцијалистичкој друштвеној теорији схватане као примарне у традиционалној породици, у савременој породици нестају, а дете – бар декларативно – постаје извор задовољства и „предмет“ љубави и родитељске пажње. Ово је углавном омогућено увођењем обавезног основног школовања за сву децу (1952. године), чиме су она и „технички“ била изузета из дела радних процеса у домаћинству. Поред тога, временом долази и до промене вредносних оријентација код самих родитеља, те се и њихова очекивања више везују за школовање деце и њихову социјалну мобилност него за помоћ на имању.⁷ Императив свеобухватности основног образовања објашњаван је у друштвеној теорији улогом коју оно (образовање) треба да има у трансформацији породице „из претежно економске заједнице у заједницу која представља оквир у коме се репродукује човек као друштвена личност“.⁸

Међутим, тврдња да је образовање кључни моменат у формирању „човека као друштвене личности“ (из чега произилази да он то без формалног образовања не може бити), те да економска и радна улога детета искључују љубав и родитељску пажњу, представља само једнострану критику традиционалног концепта породичних односа, али не и реалан узрочно-последични оквир у коме треба посматрати процес промене вредносних оријентација друштва у односу на његове најмлађе чланове.

Промене на макронивоу нешто ближе објашњавају овај феномен. Усмереност законских, социјалних и политичких мера на дете, а не на породицу, представља основну разлику између традиционалног и савременог друштвеног концепта.⁹ Ово је посебно повезано, опет, са идејом еманципације, која је у овом случају значила „ослобођење“ детета од родитељске власти, те његову индивидуализацију. То је значило да „ауторитарност“ традиционалне породице, те подређеност очинској власти, треба заменити односом поверења, другарства, договора и игре. Новитет у

---

⁷ Novo Vujošević, *Položaj i uloga žene na gazdinstvu*, Sociologija sela 63-64, Zagreb 1979, 73; Marina Blagojević, *Svakodnevnica iz ženske perspektive: samožrtvovanje i beg u privatnost*, Društvene promene i svakodnevni život, 192; Anđelka Milić, *Promene društveno-ekonomskih obeležja domaćinstva*, Domaćinstvo, porodica i brak u Jugoslaviji, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1981, 38. Анђелка Милић, *Сеоска породица у процесу мењања*, Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 81, Нови Сад 1986, 116.

⁸ Eva Berković, *Mesto lične i zajedničke potrošnje u preobražaju porodice*, Domaćinstvo, porodica i brak, Beograd 1981, 107.

⁹ Мехмед Беговић, *Породично право*, Београд 1961, 170.

овом контексту представља промена законског положаја детета и генерално питање његових права, које је било веома актуелно током читаве друге половине двадесетог века.

Еманципација детета, која је представљала један од значајнијих захтева марксистичког покрета, испрва је подразумевала терминолошко-нормативне промене, а затим и социјалне и политичке мере којима је пропагирана и спровођена ова идеја. На првом месту треба поменути промену термина „очинска власт“, који се налазио у предратним законима, у термин „родитељско право“ и „родитељско старање“.¹⁰ Овим се није желело постићи само изједначавање оба родитеља пред законом, него се – пре свега – ишло на ограничавање очинске, а затим и родитељске власти уопште. Тиме је, под паролом заштите интереса малолетне деце, практично извршен најрадикалнији потез у правцу деприватизовања породичне интиме.

Основни закон о браку из 1946. године, по питању односа родитеља и деце, те њихових међусобних права и дужности, углавном је задржао претходна законска решења. Законом о односима родитеља и деце из 1947. године, међутим, ствари су битно измењене у правцу установљавања посебних права деце, која су се тицала њиховог удела и права располагања личном и породичном имовином, узраста стицања пословне способности, као и могућности самосталног доношења различитих одлука, како из домена права, тако и из домена морала. Наведеним законом установљено је правило да између родитеља и деце не постоји заједница имања. Дечја имовина, према томе, не улази у имовину њихових родитеља и не стапа се са њом, већ се сматра посебном и одвојеном имовинском целином коју дете може стећи наслеђем, поклоном или радом. Овом имовином родитељи могу управљати и користити је искључиво за потребе издржавања, васпитавања и образовања деце. Имовина коју би дете стекло након четрнаесте године сопственим радом сматра се његовим апсолутним власништвом, којим оно може располагати без претходне родитељске сагласности или одобрења.¹¹ Осим тога, право родитеља на склапање уговора у име детета сужавано је у случају разумних малолетника који су навршили четрнаест година, док су они од петнаест година могли закључити уговор о раду без претходног одобрења родитеља.¹² Дечија права у односу на породичну имовину проширена су чланом 341 ЗБПО, у коме се каже да „заједничком имовином чланови породице заједнички управљају и располажу. Малолетни чланови породичне заједнице који су навршили петнаест година живота учествују у управљању и располагању заједничком имовином самостално“.¹³ Ова законска решења

---

¹⁰ Мехмед Беговић, *О ограничењу и лишењу родитељског права*, *Анали Правног факултета у Београду* 1-2, Београд 1965, 1; Marko Mladenović, *Istorijske i ideološke veze socijalne politike i porodice*, *Sociologija* 3-4, Београд 1973, 470.

¹¹ Мехмед Беговић, *Породично право*, 177.

¹² Исто, 176.

¹³ Илија Бабић, *Коментар закона о браку и породичним односима*, *Службени лист СРЈ*, Београд 1999, 449.

образлагана су потребом да се деца „подстакну на самостални рад“, те да се код њих развије „способност за привређивање и смисао за управљање.“¹⁴ Резултати су се, међутим, испоставили безмало супротни очекиваним: омладина није стекла способност за самостално привређивање, али је истовремено изгубила смисао за колективизам, заједништво и одговорност према ближњима. Треба, наравно, имати у виду да су закони били само огледало општих (раније већ описаних) социо-економско-политичких промена, те да се њихове импликације морају сагледавати у том, ширем и обухватнијем контексту.

За разлику од ОЗОБ-а, по коме склапање брака није имало утицаја на пословну способност супруга, Законом о односу родитеља и деце било је прописано да се малолетник може „еманциповати“ (по дефиницији: ослободити од родитељске власти) у потпуности – када ступи у брак, или делимично – када напуни четрнаест година живота.¹⁵ Доња старосна граница за закључење пуноважног брака постављена је на осамнаесту годину живота, али је истовремено истакнуто да суд из оправданих разлога може дозволити ступање у брак оних малолетника који су навршили шеснаест година. За пуноважност таквог брака није тражена сагласност родитеља, којима је – међутим – остављана могућност жалбе. Право жалбе, по закону, припада и малолетнику.¹⁶ У ЗБПО је потврђен принцип по коме се као услов стицања пословне способности јављају пунолетство или ступање у брак.¹⁷ Ванбрачна заједница малолетника (не прецизира се ког узраста) није законом забрањена, уколико је израз њихове слободне воље, док ванбрачна заједница пунолетног лица са малолетном особом која је напунила четрнаест година представља кривично дело, кажњиво на основу прописа изреченог чланом 115 Кривичног закона Србије.¹⁸

Занимљиво је поменути да је након Другог светског рата и Српска православна црква укинула одредбу по којој се захтевала родитељска сагласност за склапање брака, што најпре треба повезати са чињеницом да су проблеми ове природе већ решавани на основу државних закона, тако да су црквеном венчању приступали они који су већ обавили чин грађанске регистрације.¹⁹

Прописани узраст, потребан за остваривање права на слободну и самосталну одлуку, варира у односу на врсту одлуке о којој се ради. Тако је у Закону о правном положају верских заједница из 1953. године прописано да је потребан и пристанак особе над којом треба да се изврши акт крштења или

¹⁴ Мехмед Беговић, *Породично право*, 177.

¹⁵ Исто, 69, 70, 182.

¹⁶ Илија Бабић, н.д, 44, 45, 93.

¹⁷ Исто, 13.

¹⁸ Исто, 86; Марина Јањић- Комар, *Сексуална и репродуктивна права младих и пристанак детета*, Анали Правног факултета у Београду 1-3, Београд 1998, 42.

¹⁹ Бранко Цисарж, *Црквено право II*, 107.

обрезања уколико је она старија од десет година.²⁰ Мишљење десетогодишњака суд узима у обзир и у случају бракоразводних парница, у којима треба одлучити код ког родитеља ће дете живети. Сагласност малолетника од четрнаест година потребна је у случајевима избора његовог породичног имена (код ванбрачне деце), правца образовања, промене имена и држављанства.²¹

Када је реч о сексуалном и репродуктивном понашању, пораст „слобода“ на општем нивоу одразио се и на либерализацију закона у вези са адолесцентском популацијом. Тако је у ЗБПО прописано да малолетници старији од шеснаест година имају право на коришћење контрацепције, право на абортус и право на слободну одлуку о рађању, без претходне сагласности родитеља.²² Кривично право, међутим, одређује да већ дете од четрнаест година може ступити у хетеросексуални однос, без претходне сагласности родитеља, док је граница „родитељске сагласности“ за хомосексуални однос нешто виша и налази се на осамнаестој години.²³ Законом о условима и поступку за прекид трудноће из 1977. године било је прописано да је у случају абортуса код особа старих између 16 и 18 година, потребна сагласност родитеља или старатеља, осим у случају када наведени сами зарађују за живот.²⁴ Чланом 62 Породичног закона из 2004. године одређено је да особа од 15 година има право на самосталну одлуку о медицинској интервенцији. У Закону није експлицирано значење *медицинске интервенције*, али се може претпоставити да се овде ради о одлуци везаној за намерни побачај, као и за уграђивање силикона и друге естетске промене које захтевају хируршки захват.²⁵

Поред права, законом су прописане и обавезе брачне и ванбрачне деце у односу на њихове родитеље. Ове обавезе се углавном сведе на послушност, помоћ у невољи и издржавање родитеља, који би запали у беду, од стране деце. Наглашено је, међутим, да је послушност у односу на родитеље више моралне него правне природе²⁶, из чега практично произилази одсуство било какве законске санкције за евентуално непоштовање ове норме. Поред тога, Конвенцијом о правима детета, донетом 20. новембра 1989. године, наглашено је да дете није обавезно да обавештава родитеље о својој приватности, те да, уколико обавештавање ипак постоји, родитељска сагласност има консултативни, а не обавезујући карактер. Такође је истакнуто да у случају сукоба између „онога што родитељ сматра највишим интересом

---

²⁰ Службени лист ФНРЈ, бр. 22, од 27. маја 1953. године.

²¹ Мехмед Беговић, *Породично право*, 172, 176.

²² Службени гласник РС 16/95-497; Илија Бабић, н. д, 8, 14; Марина Јањић-Комар, *Сексуална и репродуктивна права*, 47.

²³ Марина Јањић Комар, *Сексуална и репродуктивна права*, 41.

²⁴ Службени гласник Социјалистичке Републике Србије, бр. 26, од 30. 6. 1977.

²⁵ Службени гласник Републике Србије бр. 18, од 25. фебруара 2005. године.

²⁶ Илија Бабић, н. д, 183.

детета и дететовог права на приватност, те његових развојних потреба, дете нема обавезу да родитеља послуша".²⁷ С друге стране, и Конвенцијом и другим поменутиим законима прописано је да „родитељско старање“ подразумева дужност родитеља да препознају и усмере дете у правцу његових развојних способности.²⁸ У случају занемаривања родитељских дужности или увиђања њихове неспособности да одговоре задатим стандардима, законом је предвиђено ограничење родитељских права и одузимање детета, које у оваквим ситуацијама бива поверено одговарајућим установама или другим лицима на васпитавање.²⁹ Дете може бити стављено под делимичну или потпуну заштиту социјалних органа и у случају када се констатује да дисциплинске мере којима родитељи прибегавају прелазе границе „умерености“. Ово се првенствено односи на физичко кажњавање деце, које је у неким европским земљама, на пример у Данској и Аустрији, чак законом забрањено.³⁰

Прокламовани циљ овакве законодавне политике било је разотуђење унутарпородичних односа, које је требало да буде остварено примарно преко изједначавања одраслих и деце у свим правима. Међутим, примена принципа слободе из „света одраслих“, а у име права и могућности „самоодређења“ свакога, па чак и биолошки и социјално још незрелих особа, често је доводила до њихове суштинске напуштености.³¹ Центрирање породице на децу, које се такође помиње као једна од битних одлика савремене породице, било је само њена спољна карактеристика. Она се манифестовала кроз смањено рађање, образложено повећањем економских могућности и спектра животних опција за мањи број деце, те кроз научни приступ родитељству (захваљујући коме је у савременим родитељима често препознавана „нестручност“ за обављање овог позива³²), док се социјализација деце реално одвијала ван породичних оквира.³³

Амбивалентност (често и парадоксалност) процеса еманципације деце, такође је најављена још у 19. веку, када су – насупрот поменутом усредсређивању породице на дете – трендови предавања новорођенчади професионалним дојиљама, као и напуштање деце, били на врхунцу.³⁴

---

²⁷ Марина Јањић-Комар, *Сексуална и репродуктивна права*, 46.

²⁸ Исто, 46.

²⁹ Мехмед Беговић, *Породично право*, 180.

³⁰ *U pravu si! Vodič kroz pravni sistem Republike Srbije*, Београдски центар за људска права, Београд 2003.

³¹ Марина Јањић Комар, *Сексуална и репродуктивна права*, 39.

³² Марина Јањић Комар, *Механизам уређења породичних односа*, АПФ 1-3, Београд, 1986, 83.

³³ *Историја приватног живота 5, Од Првог светског рата до наших дана*, ур. Антоан Прост и Жерар Венсан, Клио, Београд 2004, 213; Smiljka Tomanović Mihajlović, н. д, 226.

³⁴ Мишел Перо, н. д, 122.

Што се тиче савремених оквира односа родитеља и деце, занимљиво је поменути истраживање М. Благојевић, које је показало да 93,7% испитаница сматра да родитељи треба да поштују децу, али да 40% истих испитаница истовремено стоји на становишту да „родитељи имају право на свој живот и да не треба очекивати да се жртвују за децу“.³⁵ Било како било, „дечја права“ су у великом броју случајева онемогућила успостављање складног односа између степена зрелости и понуђених слобода, што је, заједно са другим факторима, довело до вредносне дезоријентисаности и савремених родитеља и њиховог потомства. Последице оваквог стања ствари најчитљивије су у учесталости различитих видова адолесцентских криза, које се често манифестују кроз употребу алкохола, дрога и кроз ризично сексуално понашање. Најдрастичније исходиште ових појава јесте „нови морбидитет младих“, који се појављује као феномен новог доба.³⁶

У студији са наведеним насловом истакнуто је да млади данас најчешће оболевају од болести узрокованих ризичним понашањем. Злоупотреба дувана, алкохола и опојних дрога – чији је почетак конзумирања обично везан за период адолесценције, а затим и ризично понашање у области сексуалности – које је често повезано са претходним, условили су пораст морбидитета младих људи током друге половине двадесетог века.³⁷ Овде треба поменути да су социјална и економска криза деведесетих на подручју бивше Југославије свакако дале негативан допринос појави о којој говоримо, али се такође мора имати на уму да се овде ради о трендовима распрострањеним на светском нивоу, те да кризу система вредности треба посматрати и изван оквира локалног – као проблем савремене цивилизације.

Иако савремени здравствени концепт сугерише рађање тек након осамнаесте године живота, годишње у Србији око 16 000 адолесценткиња постану мајке. Као последице раног рађања наводе се различите здравствене компликације и код мајке и код детета: хипертензија, превремени порођај, ниска тежина новорођенчади, те њихов висок морталитет.³⁸ Поред ових, треба навести и психосоцијалне проблеме са којима се суочава млада мајка, с обзиром на нужност прекида школовања и – генерално – одвајања од животних токова њених вршњакиња. Праћењем нивоа фертилитета адолесценткиња у Србији и Војводини, у периоду од 1950. до 2000. године, констатовано је да су за девојке узраста од 15 до 19 година стопе опале на оба подручја, али да су – истовремено – стопе фертилитета мајки од 15 година у Србији удвостручене, а у Војводини – утростручене. Пад стопа на општем нивоу дугује се смањеном рађању осамнаестогодишњакиња и деветнаестогодишњакиња. Резултати других истраживања показали су

---

³⁵ Marina Blagojević, *Roditeljstvo i fertilitet*, Srbija devedesetih, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1997, 113.

³⁶ Biljana Stanković, *Novi morbiditet mladih*, Stanovništvo 1-2, Beograd 2002, 53-76.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто, 58.

снижавање узраста започињања сексуалне активности током последњих деценија двадесетог века. Тако је 17,5 година био просечан узраст у коме су београдске адолесценткиње имале прво сексуално искуство у периоду 1982-1991, док је у периоду 1995-1997. то био узраст од 16,9 година. Током последњег периода, свака десета од испитиваних доживела је ово искуство у раној адолесценцији, односно између 13 и 15 година. *Folow up* студијом, која се бавила овим питањем фокусирајући три временске тачке, утврђен је пораст процента сексуално активних адолесценткиња – са 2%, колико их је било 1964. године, до преко 9% у 1980. години, а чак 26% у 2000. години.³⁹ Истраживање спроведено 2000. године показало је учесталост једнодневних веза и сексуалних односа под утицајем алкохола, као и то да је 22,5% испитиваних дечака и 3,5% девојчица старих 15 година већ започело сексуални живот.⁴⁰ Будући да је утврђено да у испитиваној популацији постоји слаба информисаност и заинтересованост за употребу контрацептивних средстава и уопште за очување репродуктивног здравља, не изненађује податак да је преко 90% адолесцентских трудноћа непланирано, нежељено и да завршава намерним прекидом. Последице абортуса у овом узрасту, осим емоционалних и психолошких тегоба које он иначе изазива, јесу и пораст спонтаних побачаја, превремених порођаја и секундарни стерилитет. Чак 14,4% оваквих случајева завршава секундарним стерилитетом.⁴¹ Но, осим ових, последице ризичног сексуалног понашања често су отелотворене у оболевању од различитих врста полно преносивих болести, од којих је инфекција HIV-ом тренутно најдрастичнији пример. О учешћу адолесцентске популације у броју оболелих од HIV-а код нас тренутно немамо података, али треба поменути да је у Америци ова инфекција постала шести водећи узрок смрти међу особама узраста од 15 до 24 године, а од укупног броја регистрованих случајева – 19% мушкараца и 24% жена припада старосној групи која има између 20 и 29 година.

Нарушена породична стабилност и ослабљен ауторитет родитеља, који се препознају као један од битних узрочника учесталости ризичног понашања адолесцената, видљиви су и у чињеници пораста „раних“ конзумената дроге, алкохола и дувана.⁴² Тако је забележено да је у Србији 2000. године просечан узраст у коме су испитивани средњошколци први пут пробали дрогу био 13 година. Просек година у коме је највећи број средњошколаца пробао алкохол био је још нижи – 12 година.

Стопа самоубистава младих од 15 до 24 године старости (на 100 000 младих тог узраста) нешто је нижа у нашој земљи него у другим земљама централне и источне Европе. Ипак, мада са променљивим трендовима, она показује тенденцију раста. У Србији је 1991. г. стопа износила 6,8, а у

³⁹ Исто, 55.

⁴⁰ Исто, 56.

⁴¹ Исто, 59.

⁴² Исто, 63.

Војводини – 10,0. Године 1996. у Србији је регистрована вредност износила 11,5, у Војводини – 10,4. На крају посматраног периода, 1999. године, у Србији је стопа била 9,0, у Војводини – 16,8, а годину дана касније стање у Србији остало је непромењено, док је у Војводини стопа опала на 10,8.⁴³

Релативни неуспех процеса еманципације деце тумачен је у научној литератури непромењеном традиционалном оријентацијом и патријархалношћу југословенске породице.⁴⁴ Међутим, заговорницима овог становишта као да је промакла чињеница да је у традиционалном концепту биолошку зрелост пратила и социјална, која је подразумевала прихватање одговорности нових улога и задатака, што је долазило са биолошким сазревањем. Проблем савременог друштва није био само у дисхармонији ових нивоа сазревања, него и у чињеници да освојена права нису подразумевала и нове дужности и виши степен одговорности. Слобода од традиционалних норми није била сама по себи довољна као солидан оквир постојања. Оно што јој је недостајало, били су апсолутни вредносни репери, који би слободи избора одређеног понашања дали дугорочнији смисао и оправдање.

Образлажући потребу за повећањем сексуалних и репродуктивних права младих, М. Јањић кроз једну филозофску мисао – доста сажето – указује на основно опредељење и усмереност процеса ове врсте еманципације: „Да би се о животу донела смислена одлука, потребно је ставити човека у контекст постојања, а не трајања.“⁴⁵ И заиста, уколико се занемари трајање, уколико се живот стави у оквире тренутка или, како је горе речено, у контекст постојања, све бива дозвољено, а ускраћивање било које врсте слободе постаје бесмислено. Међутим, без обзира на прихватање или неприхватање ове или било које друге филозофске опције, те животног стила који из ње проистиче, чињеница да људски живот постоји у контексту трајања не бива промењена појединачним или колективним забором. Да није тако, сви наведени случајеви аутодеструктивног, ризичног или суицидног понашања оставили би нас равнодушним.

---

⁴³ Исто, 71.

⁴⁴ Smiljka Tomanović Mihajlović, н.д, 223.

⁴⁵ Марина Јањић- Комар, *Сексуална и репродуктивна права*, 50.

Александра Павичевић

"Слобода" од родителите – Животът на съвременната младеж в Сърбия в светлината на процесите на демократизация на обществото

Традиционната концепция за обществена и семејна организација е подразбирала стриктна полова-възрастова стратификација и произтичащите од неа права и задълженија. През втората половина на XX век се стига до трансформација и разпад на тези основи на социалната организација. Протичајќиот през този период процес на модернизација на обществото вклучва еманципација на всичките му членове, на прво място на жените и децата. Тази еманципација засяга икономическите, но е сврзана и с редица други основни социални параметри, нај-вече отнасящи се до „закриване“ на неприкосновеността авторитет на бащата. Всеобхватното основно образование и промените в системата от културни ценности доведува до промяна в положението на децата и в семејството, и в обществото. Приетите през осемдесетте години на XX век закони са насочени към все по-голямото либерализиране на правата на младежите. В комбинација с глобалните обществени течения това доведува до промени в тяхното поведение, при което сексуалните (половите) аспекти на това поведение са особено интересни.

Клучови думи:

младеж, еманципација,
правна регулација, авторитет

В настоящата работа ще бъде акцентирани върху значимите обрати по отношение на рамката на правната регулација на правата на детето, както и върху резултатите от изследването, проведено сред представители на младежката популација в село Дубона, в Шумадија.

Aleksandra Pavićević

“Liberation” from Parents: the Contemporary Serbian Youths in Process of the Society Democratization

The intensity of transformation of roles and status of children, legal norms concerning their rights towards their respective parents, family and society, corresponded closely to the similar processes of women emancipation. Many scientists even call the 20th century „the century of childhood“. The problems of children status and rights had begun to be investigated in 19th century regulations and studies. The process continued in the socialist period, as a consequence of changes in reproductive behaviors, concept of marriage, love and parenthood. Some authors cite as the characteristic feature of the change towards children a reduction of the number of children per family. Furthermore, the role of the children as well as their value has changed considerably within the micro-system. Namely, economic and working role of children, considered as primarily roles in traditional family according to socialist and post-socialist social theory, have disappeared, and a child, at least declaratively, becomes a source of pleasure and „object“ of parental love and devotion.

Key words:

youth, emancipation, regulations, authority, morbidity

The main difference between traditional and contemporary social concepts is in the direction of legal, social and political measures toward children but not the family per se. The idea of emancipation, in this context, assumed the liberation of children from parental authority, and their consequent individualization. In effect, this assumed that „autocracy“ of traditional family and subordination to father’s authority are to be exchanged with a relationship of trust, friendship, agreement and play. The change of legal status of children subsequently followed; the first regulations of this kind concerned limitation of parental rights in educational and raising methods. The Criminal Law regulation from 19th century sanctioned physical punishment of children aged 12 and older. In socialist period, regulations have brought new methods in inheritance rights; the second half of 20th century witnessed changes in regulations concerning reduction of legal age necessary to gain decision making, work capability, age at marriage, choice of occupation, and usage of family property, heterosexual and homosexual relations, the right to abortion and other medical interventions.

The consequences of enhanced rights of children and youths, aided by general loss of values at all levels of the society, are visible in increased cases of risky behavior, leading to a new phenomena of „new youth morbidity“.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(4-664)(082)

39(4-664)(082)

316.4(4-664)(082)

316.7(497.11)"198/200"(082)

Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић ; уредник Зорица Дивац. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2006 (Београд : Академска издања). - 447 стр. : илустр. ; 24 см. - (Зборник / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, ISSN 0351-1499 ; 22)

На спор. насл. стр.: Everyday Culture in Post-Socialist Period. - Радови на више језика. - Тираж 500. - Библиографија уз већину радова. - Резимеи на буг. и енгл. језику или срп. и енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 86-7587-036-1

1. Радојичић Драгана

а) Културни идентитет - Постсоцијалистичке државе - Зборници б) Свакодневни живот - Етнографска истраживања - Постсоцијалистичке државе - Зборници ц) Друштвене промене - Културни аспект - Постсоцијалистичке државе - Зборници д) Култура – Транзиција - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 135274764